

كارىگهريى زمانى عه پهبى له سه ر زمانى كوردى

تويژينه وهيه كى زمانه وانىى كاره كيه

پروفيسور دكتور

عه بدوللا حوسين ره سول

ئهم تويژينه وهيه پيشكه شى دوهمين كوئگره ي نيوده وه تىي زانستى كراوه،

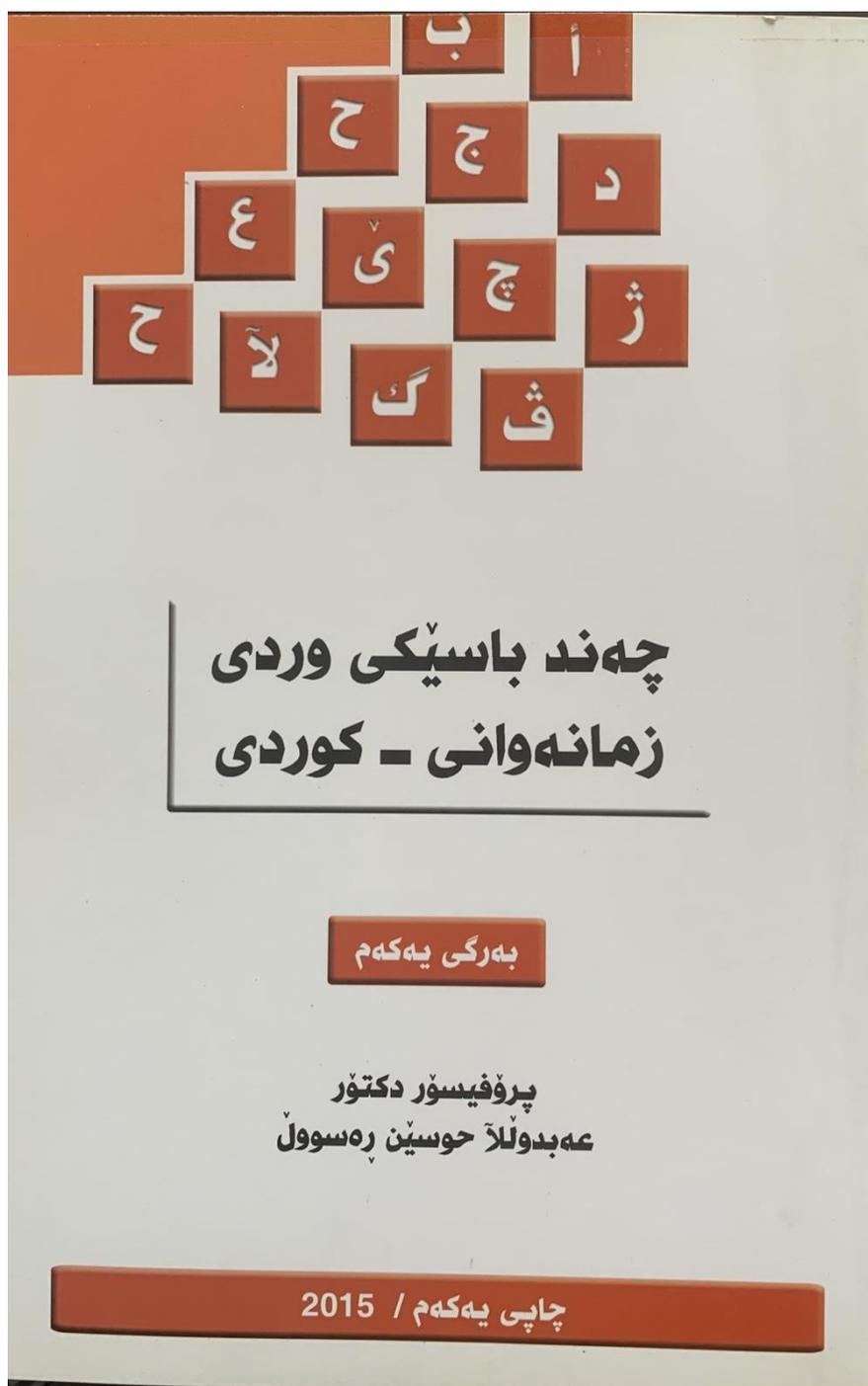
له كوئىژى پهره رده — ئىبن روشد له زانكووى به خدا له ۱۲-۱۳/۳/۲۰۱۴ ئه نجامدرا.

به روارى نوسين: يه كشه ممه ۲ / ۲ / ۲۰۱۴

ئەم توئىزىنەھومىيە دواتر سالى ۲۰۱۵ ئە كتيبي

(چەند باسيكى وردى زمانەوانى - كوردى)

ئە لاپەرە (۲۲۷) تاكو لاپەرە (۲۵۵) بلاوكرامتەوہ.

کارگیری زمانی عه‌ره‌بی له‌سه‌ر زمانی کوردی

تویژینه‌وه‌یه‌کی زمانه‌وانیی کاره‌کیه

پوخته‌یه‌ک:

زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تیه و وه‌کو هه‌مو دیارده کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی تر گۆرانی به‌سه‌ر دادی و کاریگه‌ر ده‌بی به‌سه‌رجه‌م دیارده کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی تری ناو کۆمه‌لگاکه‌ی و کارلیکیان له‌گه‌ل ده‌کا.

زمان وه‌ک ته‌نیکی زیندو ره‌فتار ده‌کا و کاریگه‌ر ده‌بی به‌ زمانه‌کانی تر و کارلیکیان له‌گه‌ل ده‌کا، نه‌و کارلیکه‌ش پابه‌نده به‌ چهند هۆکاریکه‌وه^۱، له‌وانه:

- ۱- راده‌ی لیکه‌وته‌یی (تماس) و دور و نزیک له‌گه‌ل زمانه‌که‌ی تر و پانتایی سنوری دراوسیه‌تییان^۲.
- ۲- ریژه‌ی هاموشو و تیکه‌لبونیان و راده‌ی نه‌رییی و نه‌رییی په‌یوه‌ندی نیوانیان و جووری هه‌ست و کاردانه‌وه‌ی ده‌رونیان به‌رامبه‌ریه‌کت.
- ۳- کات و ماوه‌ی خایاندنی نه‌و تیکه‌لبون و په‌یوه‌ندی نیوانیان.
- ۴- ریژه‌ی پیشکه‌وتن و دواکه‌وتنی هه‌ردو کۆمه‌لگاکه له هه‌مو لایه‌نه‌کانی شارستانیه‌وه (کتوری، نایی، رۆشنییری، نابوری، زانستی، ته‌کنه‌لۆجی، رامیاری، سه‌ربازی، بازرگانی... هتد).
- ۵- ریژه‌ی دور و نزیک هه‌ردو زمانه‌که له روی ره‌چه‌له‌کی خزمایه‌تیه‌وه.
- ۶- راده‌ی که‌م و زۆری ژماره‌ی ناخیوه‌ران (قسه‌ پیکه‌ران)ی هه‌ر زمانیک.

له هه‌مو نه‌و خالانه‌ی سه‌ره‌وه‌دا، هاوکیشه‌که راسته‌وانه‌یه، تاكو ریژه‌ی خاله‌که زۆرت‌ری، راده‌ی تیکه‌لبون زۆرت‌ری ده‌بی، تاكو تیکه‌لبونیش زۆرت‌ری ده‌بی، ریژه‌ی کارلیک به‌رت‌ری ده‌بی، تاكو کارلیکیش به‌رت‌ری ده‌بی، ریژه‌ی گۆران له‌و زمانه‌دا پتر دیته‌ ئارا، به‌لام ریژه‌ی گۆرانه‌که له زمانیکیان زۆر زیات‌ری ده‌بی له زمانه‌که‌ی تر، نه‌ویش به‌ پیی راده‌ی پیشکه‌وتنی باری شارستانی (وه‌کو له‌ خالی چواره‌می سه‌ره‌وه‌دا ئاماژه‌ی پیکراوه)، کامه‌یان باری شارستانی پیشکه‌وت‌تری ده‌بی، که‌متر گۆرانی به‌سه‌ردادی و ده‌بیته‌ زمانیکی (زال) و کامه‌یان باری شارستانی دواکه‌وت‌تری ده‌بی، پتر کاریگه‌ری زمانه‌که‌ی تری تیادا ده‌رده‌که‌وی و زۆرت‌ری گۆرانی به‌سه‌ردادی و ده‌بیته‌ زمانیکی (به‌زیو)، واته، لی‌ره‌دا هاوکیشه‌که پیچه‌وانه‌یه.

^۱ عه‌بدو‌للا حوسین ره‌سول. میژوی شیوه‌زاری که‌رمیان. گۆقارا زانکویا ده‌وک. په‌ریه‌ندا (۵). هژمارا (۱). نه‌یلول ۲۰۰۲. ل (۴).

^۲ علي عبدالواحد وافي. علم اللغة. القاهرة. ۱۹۷۲. ص ۲۴۰.

ئەم تۆيژىنەۋەيە باس ئە كارىگەرىيى زمانى عەرەبى دەكا ئەسەر زمانى كوردى. بەھۇي ئەۋەي ئە دىرژەمانەۋە نەتەۋەي كورد دراوسى و ھاوسنورى نەتەۋەي عەرەب بوە، كارلىكىكى زۆر ئەنيوانيان پويداۋە. نكوئى ئەۋە ناكرى، كە گارىگەرىيى زمانى عەرەبى زۆرتەر بوە ئەسەر زمانى كوردى، واتە، زمانى عەرەبى بوەتە زمانى زال و زمانى كوردىش بوەتە زمانى بەزىو. ئەم زالبونەش دەگەرپتەۋە بو چەند خائىك ئەۋانە :

۱- زۆرى ژمارەي قسە پىكەرانى زمانى عەرەبى بە بەراورد ئەگەل زمانى كوردى.

۲- بەھىزى نەتەۋەي عەرەب ئە روى باۋەرى ئاينىيەۋە و كۆبونەۋەيان ئەژپەر چەتەرى ئاينى ئىسلام و بلاۋبونەۋەي ئەۋ ئاينەكە بە زمانى عەرەبى.

۳- بەھىزى نەتەۋەي عەرەب ئە روى سەربازى و ئەشكەرسازىيەۋە، قەئەمەرەۋى بەسەر كوردستاندا، بە بيانوى ئاينى فراوانكارى.

۴- سادەيى نەتەۋەي كورد و خوشباۋەرى و كەمى ھەستى نەتەۋەيەتى و خۇپەرستى.

ئە ئە نجامدا ئە ماۋەي پتر ئە ۱۵۰۰ ھەزار و پىنج سەد سالددا زمانى عەرەبى كارىگەرىيىكى زۆرى ئە ھەمو ئاستەكاندا كەردۆتە سەر زمانى كوردى.

بۇ تىشك خستتە سەر ئەۋ كارىگەرىيە، ئەم تۆيژىنەۋەيە دابەشى سى بەش كراۋە :

ئە بەشى يەكەمدا - تىشك خراۋەتە سەر لايەنى دەنگەسازى و گەلئەكەردنى گۆرانكارىيە دەنگىيەكان و دروستبون و ھاتنى فونىمى نوى، ئە زمانى عەرەبىيەۋە بو ناۋ زمانى كوردى.

ئە بەشى دوھمدا - باسى ئەۋ پەيىف و وشانە كراۋە كە زمانى كوردى ئە زمانى عەرەبى ۋەرگرتون و كورداندانى ھەندىك ئەۋ وشانە.

ئە بەشى سىيەمدا - لايەنى رستەسازى خراۋەتە بەر تىشكى تۆيژىنەۋە و كارىگەرىيى ياسا بنەرەتەيەكانى رستەي عەرەبى ئەسەر رستەي كوردى و ۋەرگرتنى دەستورە رىزمانىيەكان و كۆپىكەردنىيان ئە رىزمانى كوردىدا.

ئە كۆتايىشدا جگە ئە ئە نجام و سەرچاۋەكان پوختەي عەرەبى بابەتەكەش خراۋەتە رو.

کاریگه‌ریی زمانی عه‌ره‌بی له‌سه‌ر زمانی کوردی

به‌شی یه‌که‌م

ئاستی ده‌نگسازی

پیشه‌کی :

له‌به‌ر نه‌بونی به‌لگه‌نامه‌ی نوسراو و دیکۆمینیستی گۆمانه‌ه‌ئنه‌گر، کاریگه‌ریی زمانی کوردی و عه‌ره‌بی له‌سه‌ر یه‌که‌تر ئاشکرا و دیارنن، بۆیه‌ له‌م تووژینه‌وه‌یه‌دا هاتنی ئاینی ئیسلام بو کوردستان به‌ سه‌ره‌تاکانی کاریگه‌ریی زمانی عه‌ره‌بی له‌سه‌ر کوردی داده‌نیین، به‌تایبه‌تی چونکه‌ وه‌کو له‌ ئاسه‌واره‌کانی زمانی عه‌ره‌بی له‌ ناو کوردیدا دیاره، زۆربه‌ی کاریگه‌ریه‌که‌ ده‌گه‌رپه‌ته‌وه‌ بو کاریگه‌ریی نه‌و ئایینه‌ و ئاویتته‌بونی له‌گه‌ل کلتور ناخی زۆرینه‌ی تاکه‌کانی کورد. (هه‌له‌یه‌ گه‌ر وادابنیین که‌ بیرکردنه‌وه‌ و ئاخوتن دو کرداری وابه‌سته‌نن، یان هه‌ردوکیان هاوته‌ریین، یان له‌ چه‌ند خالیکی دیارکراویدا یه‌که‌ترپن و به‌ یه‌که‌تر کاریگه‌ر ده‌بن).

دیاره، نه‌گه‌ر به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ روی ئۆجیکی و که‌تواره‌وه‌ (واقع) به‌ کاریگه‌ریی زمانیک له‌سه‌ر زمانیکی تردا بچین، ئاسته‌کان پێچه‌وانه‌ ده‌بنه‌وه‌، به‌تایبه‌تی کاریگه‌ریی زمانی عه‌ره‌بی له‌سه‌ر کوردی، سه‌ره‌تا له‌ ئاستی رسته‌سازیدا بوه، به‌ هاتنی ده‌قه‌کان له‌ فه‌رموده‌کانی خوا (قورئان) و پێغه‌مبه‌ر و وته‌ی یاران و ناوداران... دوا‌ی نه‌وه‌ش به‌ مه‌رامی تیگه‌یشتنی نه‌و ده‌قانه، پێویست به‌وه‌ بوه‌ واتای وشه‌ و ده‌سته‌واژه‌کان بزانی، به‌مه‌ش قۆناغی وشه‌سازی رێچکه‌ی دوهم وه‌رده‌گری و ئینجا بو‌ هه‌له‌نه‌کردن و راستخویندنه‌وه‌ی قورئانی پێرۆز ده‌بوا‌یه‌ ده‌نگه‌کان (فۆنیمه‌کان) وه‌ک خویان گۆبکری و په‌یتا په‌یتا نه‌و فۆنیمانه‌ش بخزینه‌ ناو زمانی کوردی و کاریگه‌ریه‌کانی ئاستی ده‌نگسازی بینه‌ ئاراوه‌. له‌م تووژینه‌وه‌یه‌دا له‌به‌ر نه‌وه‌ی تووژینه‌وه‌یه‌کی زمانه‌وانی کاره‌کیه، به‌ پێی ئاسته‌کانی زمان، (ده‌نگسازی، وشه‌سازی و رسته‌سازی) به‌شه‌کانمان ریزکردوه‌.

١: گریمانه‌ی پێته‌ کوردیه‌ ره‌سه‌نه‌کان :-

له‌به‌ر نه‌وه‌ی زمانی کوردی له‌ خیزانی زمانه‌ هیندۆ-ئه‌وروپیه‌کانه، گۆمان نه‌وه‌دا نیه‌ فۆنیمه‌کانی زمانی کوردی پێش کاریگه‌ریی زمانی عه‌ره‌بی له‌سه‌ری هه‌ر هه‌مان نه‌و فۆنیمانه‌ بن که‌ له‌ زمانه‌کانی نه‌و خیزانه‌دا هه‌ن. که‌واته، ده‌شی گریمانه‌ی نه‌وه‌ بکری، که‌ نه‌م فۆنیمانه‌ له‌ زمانی کوردیدا هه‌بوین، (/ه/، /ا/، /ب/، /پ/، /ت/،

١ لیب سیمینوف فیجوتسکی. التفکیر واللغه. ترجمه‌ طلعت منصور. القا‌ره. ١٩٧٦. ص ٢٥٢.

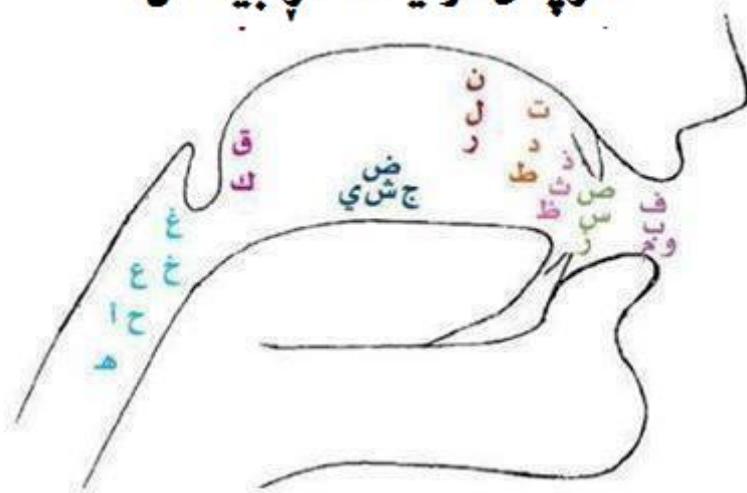
وهكو لهو نمونانهی سهرهوهدا دهرهكهوی، له روی پیوهره زمانهوانیهكان، دهنگی ههمزه له زمانی كوردیدا فونیم نیه، چونكه لهو دۆخانهدا ناتوانری گۆنهكری و گۆگردنهكهی زۆرهكیه، بهلام دانان و دانه نانی، واته، نوسین و نهنوسینی نابیتته هوی واتا گۆرین، بهلام له زمانی عهپهیدا دهبیتته فونیم و به نهنوسینی وهكو بیتیک واتاكه دهگۆری، یان تیکدهچی. وهك: (دأب ≠ داب)، (سأم ≠ سام)، (كأن ≠ كان)، (زئیر ≠ زیر)....

له نوسینهوهی نهلفوبیی زمانی كوردی، به تاییهتی دواي پهیدا بونی قوتابخانهكان و دهرچونی پهپرتوکی (نهلف و بیی نوی) ی ئیپراهیم نهمین بالدار، نهه دهنگه وهكو زپیتیک بهسهر نوسینی كوردی داسه پا و راستکردنهوه و رزگار بون لیی کاریکی نهسته مه.

٢-١: فونیمی حی / ح /:

نهه فونیمه له سهرهتادا له زمانی كوردیدا نهبوه و دواتر به کاریگهیری زمانی عهپهبی هاتوته ناو زمانی كوردیهوه. کاریگهیری پتر لهوهدا بو كه دهبوایه دهقه ئاینیهكان، به تاییهتی دهقهکانی قورنانه بههر پیرۆزییان کوتومت وهكو خویان بخوینرینهوه و گۆ بکرین. نهمه وایکرد، باوهرداری كورد (كه زۆرینهه) به تاییهتی خویندهوارهكان، بههرهی نهوه وهریگرن نهو پیتانه وهكو خویان گۆ بکهه و ماسوئکهکانی كۆنهندامی ناخاوتتییان رابی لهسهر گۆکردنی تهواوی نهو پیتانه و نهمهش له سهرهتادا ریگه خوشکهریك بو بو مملانیی نهو فونیمانه لهگهله فونیمهکانی نزیك له خویان و دواتریش وهگرتن و دروستبونی وشه ههنگری نهو فونیمانه.

دهرچهی فونیمه عهپهبیهكان

بهنگهی رهسهن نه بونی نهو فونیمه له زمانی كوردیدا نهوهیه كه:

١- وشهیهکی سادهی كوردی كۆنی رهسه نمان نیه كه نهو فونیمه تیادا بی.

۲- هاتنی هندی وشه‌ی عه‌رهبی بو ناو زمانی کوردی و مانه‌وه‌یان له فۆرم و واتا وه‌کو خۆیان، وه‌ک ناوه‌کانی (ئه‌حمه‌د، محه‌مه‌د، مه‌حمود، جه‌لیمه‌، جه‌سه‌ن، حوسین، جه‌مال، جه‌رام، جه‌لال.....). هه‌روه‌ها هاتنی هندی وشه‌ی عه‌رهبی بو ناو زمانی کوردی، به‌ مانه‌وه‌ و پارس‌تنی فۆرمه‌کانیان و گۆران یان ده‌سکاری واتیان، وه‌ک (حالیون، حالی حازر، جه‌یران، جه‌وانه‌وه // احتوا، جه‌سانه‌وه // أحسن، زه‌حه‌ت، جه‌لوا // جه‌لاوه .....).

۳- وه‌ک دیارده‌یه‌کی ناسایی و گشتیی ده‌نگسازیی، که‌وتوته‌ مملانی له‌ گه‌ل هندی له‌و فۆنیمانه‌ی له‌ درچه‌ی خۆیه‌وه‌ نزیکن، وه‌ک فۆنیمی /ه/، وه‌ک له‌ هیلکاری سه‌ره‌وه‌دا ده‌ره‌که‌وی. بۆنومه‌ (هه‌فته ← جه‌فته، له‌مه‌شه‌وه جه‌فت، جه‌فده، جه‌فتا... هاتونه‌ته‌ ئارا).

۴- له‌به‌ر نامۆیی له‌و فۆنیمه‌، هندی جار به‌ پێچه‌وانه‌، فۆنیمی /ه/ له‌ وشه‌ عه‌رهبیه‌کاندا له‌گه‌لی که‌وتوته‌ مملانی و شوینی گرتوته‌وه‌، وه‌ک له‌ (جه‌ریر ← هه‌ریر، هوشتر ← حوشتر، جه‌ره‌که ← هه‌ره‌که‌ت، جه‌تتا ← هه‌تا، .....).

۵- له‌ هندی وشه‌شدا، به‌تایبه‌تی ئه‌گه‌ر که‌وتبێته‌ ناوه‌راستی وشه‌که‌، گۆراوه‌ به‌ فۆنیمی /ا/، که‌ نه‌ویش درچه‌که‌ی له‌و نزیکه‌، وه‌ک له‌ وینه‌که‌ی سه‌ره‌وه‌دا دیاره‌، وه‌ک له‌ (به‌حس ← باس، ته‌حل ← تال، جونحه ← گوناھ....).

۶- یان هندی جار فۆنیمی /ح/ ده‌که‌وی، وه‌ک (مه‌نه‌ت ← مه‌ینه‌ت، که‌حل ← کل، یه‌حن ← سینیی.....). که‌واته‌، ئه‌م فۆنیمه‌، به‌ کاریگه‌ری زمانی عه‌رهبی هاتوته‌ ناو زمانی کوردی و ئه‌گه‌ر چی بواری به‌کاره‌ینانی زۆر که‌مه‌ به‌ به‌راورد له‌گه‌ل فۆنیمه‌ ره‌سه‌نه‌کان، به‌لام نیستا بوته‌ یه‌کی له‌ فۆنی مه‌کانی زمانی کوردی و ده‌رکردنی کاریکی ئه‌سته‌مه‌. ((له‌وه‌ ده‌چی ده‌نگی (ح) و ده‌نگی (ع) دو ده‌نگی ره‌سه‌نی کوردی نه‌بن و به‌ کاری گه‌ری زمانی عه‌رهبی له‌ سه‌ر زمانی کوردی هاتبینه‌ ناو زمانی کوردیه‌وه‌، به‌ به‌لگه‌ی ئه‌وه‌ی له‌و زمانه‌ هیندۆ - ئۆروپیا نه‌دا به‌دی - ناکرین که‌ نه‌که‌وتونه‌ته‌ ژێر کاریگه‌ری زمانی عه‌رهبی، به‌ تایبه‌تی گه‌له‌ هیندۆ - ئۆروپیه‌ ناموسوئمانه‌کان، جه‌ گه‌ له‌مه‌ش له‌و وشه‌ کوردیانه‌ی یه‌کی له‌م دو ده‌نگه‌یان تیادا بی زۆر ده‌گه‌نن و ئه‌وانه‌ش که‌ له‌ ئارادان گومانی خۆمانیان لی ده‌کری.

ئه‌و وشانه‌ی ده‌نگی (ح) یان تیادا بی وه‌ک: (جه‌فته / هه‌فته، جه‌وت / جه‌فت، جه‌فتا " ده‌ شی له‌ هه‌فته‌وه‌ وه‌رگیرابن، واته‌: (ه) گۆرابی بو (ح) "، جه‌وانه‌وه‌، جه‌سانه‌وه‌، " ئه‌مانه‌ش له‌وه‌ ده‌چی له‌ (احتواء) و (أحسن) هی عه‌رهبیه‌وه‌ وه‌رگیرابن ". ئه‌و وشانه‌ی ده‌نگی (ع) یان تیادا بی وه‌ک: (باعه‌ باع، عه‌لشیش). جه‌گه‌ له‌مانه‌ به‌ ده‌یان

وشەى عەرەبى بە تايىبەتى ناوەكان ھاتونەتە ناو زمانى كوردى، بى گومان بۇ زال بونى ھەر زمانىك، قۇناغى ھاتنى وشە، پيش قۇناغى دەنگە.))^۱.

۳-۱: فونىمى خى/خ/خ:

ئەگەر بە وردى چاويك بە رەشنوشى ديوانى شاعىرە كۈنەكاندا بگىرپىن و بە نو سراوى كۈنترىن دەقەكا ندا بچىنەو، پىرپەتى لەو وشانەى فونىمى /غ/ دەگرنە خو، وەك (باغ، غونچە، غەمزە، دۇزەغ، داغ، شەو چىراغ، ساغ، سۇراغ، دەماغ، پەرداغ، ...) تەنانەت لە ھەندىكىيان ھىچ چامەيەك بە پىتى (خ) نادۇزىنەو^۲، يان يەك و شەى لەو بابەتەى وەك (چەرخ) كوردە بە پاشبەندى ھۇنراوەكەى. ھەرچەندە ئەمە ئەو ناسەلمىنى كە ئەو فونىمە ھەر نەبو، چونكە ديوان ھەيە ژمارەيەكى بەرچا و ئەو فونىمەى تىيادايە^۳، ھەرودھا لەبەر ئەووى لە ھەندى لە زما نە ھىندۇ ئەو رويپەكاندا نى، وەك ئىنگىلىزى و فەرەنسى و لە ھەندىكىياندا گۈدەكرى، وەك ئەلمانى ھۆنەندى، كەوا تە بەنگەيەكى تەواوى ئەوتۇمان لەبەر دەست نى، كە ھەر نەبو، بەلام ئاشكرايە، لە كۇندا رىژەى بەكارھىنانى كەمتر بوە لە فونىمى /غ/، دواتر بە تىپەرىونى كات، پەيتا پەيتا شوينى ئەو فونىمەى گرتوتەو و ئىستا رىژەى بەكارھىنانى ئالوگۇر بوە. ((بە تىپەرىونى كات بەرە بەرە تا بەرەو سەردەمى نوى بىين، رىژەى بەكارھىنانى پىتى (خ) زۇرتەر دەبى بەرامبەر پىتى (غ). دەشى ئەمەش بگەرپتەو بو ئەووى دەنگى (خ) لە گۇكردندا سوكتەرە لە دەنگى (غ)، چونكە دەنگى (خ) كپە و دەنگى (غ) گرە، ئەگەرچى ھەردوكيان لە ھەمان شوينگەى قورگ و بە ھەمان چە شن دروستدەبن.))^۴ ئەم گۇرانكارىيە دەنگسازىيە دوا ئەو ھاتو كە كۈنەندامى ئاخاوتنى ئاخپوهرى كوردى شىوازى گۇراو و بەرەو شىوازى ئاخاوتنى سىستەمى زمانى عەرەبى رۇيشتو، بە بەنگەى ئەووى تا ئىستا زۇرپەى زمانەكانى خوشكى زمانى كوردى، وەك فارسى و بلوجى و ئەسپىتى و پشتو... تا ئىستا ناتوانن وەك ئاخپوهرانى كورد زۇر بەى فونىمە نارەسەنەكان كە لە عەرەبىيەو ھاتون وەكو ئاخپوهرى كورد گۇبەكن.

۱ عەبدوللا حوسىن رەسول. چەند پىتتىكى كىشەدار لە زمانى كوردىدا. گۇقارا زانكۇيا دھۆك. پەربەندا (۷). ھژمارا (۱). تىرمەھ ۲۰۰۴. ۹.ل.

۲ ديوانى نائى، ئىكدانەو و ئىكۇئىنەو مى مەلا عبدالكرىمى درس و فاتح عبدالكرىم و محمدى مەلا كرىم. بەغدا. ۱۹۷۶. ل. ۱۶۷-۱۶۸.

۳ ديوانى وەفايى، ئىكۇئىنەو مى مەمەد عەلى قەرەداغى، بەغدا. ۱۹۷۸. ل. ۲۳۵.

۴ ديوانا مەلايى جزىرى، تويزاندا ئىداق بەھانەددىن نامىدى، بەغدا. ۱۹۷۷. ل. ۱۸۲.

۵ ديوانى مەولەوى، كۇكردنەو مى مەلا عبدالكرىمى مدرس. بەغدا. ۱۹۷۸. ل. ۲۰۸-۲۲۰.

۶ عەبدوللا حوسىن رەسول. چەند پىتتىكى كىشەدار لە زمانى كوردىدا. گۇقارا زانكۇيا دھۆك. پەربەندا (۷). ھژمارا (۱). تىرمەھ ۲۰۰۴. ۱۰.ل.

ئەگەر بەراوردىكى رېژەي بەكارھېناتى ھەردو فونىمى /خ/ و /غ/ بگەين، دەبينين:

۱- ئە زمانى كوردى ئىستادا بە دەگمەن وشە ھەيە، فونىمى /غ/ى تىادا بى و نەتوانرى بە فونىمى /خ/ ئالوگور

بكرى، تەنانەت ئەوانەش كە ھەن، وشەي رەسەنى كوردى نين و ئە ھەرەبە ھاتون، ھەك (غەريب ≠

خەريب)، (غاردان ≠ خاردان)، چاوغى (غار+دان) ئە (غار // أغار)ى ھەرەبە ھاتو، واتە، ھېرشى كورد،

ھەرودھا وشەي (پىغەم+بەر) ئە (پەيغام+بەر = پەيامبەر)ى فارسيە ھاتو.

۲- ھەندى وشەي كوردى يان خواستراو ھەن، دەتوانرى ھەردو فونىمى /غ/ و /خ/ ئالوگور بگەين بى ئەوھى واتايان

بگورى، ھەك (غەم ↔ خەم، غونچە ↔ خونچە، باغ ↔ باخ، داغ ↔ داخ، پەرداغ ↔ پەرداخ، دۆزەغ ↔

دۆزەخ، غەلىفە ↔ خەلىفە، وچاغ ↔ وچاخ،.....).

۳- ھەندىك وشەي تر ھەن، فونىمى /خ/ ئە پىكھاتە ياندا ھەيە و ناتوانرى بكرى بە /غ/، واتە، ئالوگور نابىن،

ھەك ((خودا، خال، خاوين، خراپە، خوشك، خوى، خيرا، ئوخەي، خەون، خەو، خەريك، خانو،

خەستە خانە، □□)).

ئە ئە نجامدا، پىشبينى ئەوھ دەكرى فونىمى /غ/ بەرەو نەمان بچى ئە زمانى كوردىدا و ئەوھى بوھتە ھۆكارى مانەوھ و

پاراستنى، ئەو وشە ھەرەبە يانەن كە ئە ئاخوتنى رەمەكىي خەلك بەكاردين، ھەك (غېرەت، غوبار، غافل، غەشىم،

غەدر،.....)، ھەرودھا ئەو ناوھ تاييەتتە ھەرەبە يانەي ئەناو كوردا بەكاردين، ھەك (غەفار، غەري بە، غانم،

مەغدىد،...).

۴-۱: فونىمى عى/ع/:

فونىمى ع/ع/ یش يەككە ئەو فونىمانەي ئە كوردىدا نارەسەنە و ئە بنەرەتدا ئە زمانى كوردىدا نەبو، بەلام

دواتر بە ھەمان شېوھى فونىمى /ح/ بە ھۆي قە ئەمەرھوى دە سەلاتى ھەرەبى بە سەر كورد ستاندا، چ را ستەوخو

فەرمانرەوایی كوردى، چ ناراستەوخو ئەژىر كارىگەرىي ئايىنى ئىسلام، كە دەبوایە بە ھەرەبى بى و نابى وەرگىرانی

تىادا بكرى، جگە ئە راقە كوردن و ئىكدانەوھ. بە دەيان ئايەتى قورئان ھەن، ئامازە بەوھ دەكەن، كە دە بى قورئان

ھەر بە ھەرەبى بى، ھەك (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا... ﴿٢﴾ (يوسف)، (لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾، فَإِذَا

قُرْآنُهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ﴿١٨﴾ (القيامة). (كِتَابُ فِيلَتِ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾، وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا

لَقَالُوا لَوْلَا فِيلَتِ آيَاتُهُ أَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ... ﴿٤٤﴾ (فيلت)، (... يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ

۱ ەبدوللا حوسين رەسول. چەند پىتىكى كىشەدار ئە زمانى كوردىدا. گۆفارا زانكۆيا دھۆك. پەربەندا (۷). ھژمارا (۱). تىرمەھ ۲۰۰۴. ۱۰ل.

وَ هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٦﴾ (النحل)، وَ هَذَا كِتَابٌ مُدِيقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا..... ﴿١٢﴾ (الأحقاف). بهم پییه کۆنه ندای ناخاوتنی ناخیوه رانی کوردیش دواى باوه رهینانیان به نایینی نیسلام به گوکردنی ئەم فۆنیمه قورگیه گرانه راهاتن و پهیتا پهیتا توانییان وهکو خۆی گۆی بکهن و دواتر بخزیته ناو زمانی کوردی و به ههر شیوهیهک بی، شوینیپییهک بچوک بو خۆی دابین بکا و ببیته زرفۆنیمییک له فۆنیمه کوردیهکان.

کۆمهتییک به لگه ههن، دهیسه مینن که ئەو فۆنیمه له زمانی کوردیدا رهسهن نیه، وهک:

١- وشهیهکی سادهی کوردیی کۆنی رهسه نمان نیه که ئەو فۆنیمه بگریته خۆی.

٢- هاتنی ههندی وشهیی عه رهبی بو ناو زمانی کوردی و مانه وهیان له فۆرم و واتا وهکو خۆیان، وهک ناوهکانی

(عهلی، عومهر، عوسمان، عه بدوللا، عه باس، عه یب، شیعیر، شاعیر، عومر.....). ههروهها هاتنی ههندی

وشهیی عه رهبی بو ناو زمانی کوردی، به مانه وه و پاراستنی فۆرمهکانیان و گۆران یان دهسکاری واتایان، وهک

(عاجباتی // عه جهب، عه رزوحال، عه ینهک // عوینات، نهعله // نهعال، عه رهبانه // عه رهبه، .....).

٣- وهک دیاردهیهکی ناسایی و گشتیی دهنگسازیی، که وتوته مملانی له گهه ههندی لهو فۆنیمانهیی له ده رچهیی

خۆیه وه نزیکن، وهک فۆنیمی /ح/، وهک له هیلکاری سه ره وهدا ده ره که وی. هه رچه نده هه ردوکیان له زمانی

کوردیدا ناره سه نن، به لام له ناو خوشیاندا دیاردهی مملانی سه ریه لدا، له لایهن چینی نه خویده وار دیارده که

بلاوتر بو به تاییه تی له شیوه زاری سۆرانیی دیالیکتی ناوه راست. بو نمونه (حه فت → عه فت). له بهر نه وهی

وهکو پیشتەر ناماژهی پیکرا، وشهیی کوردی ده گمه ن بو که فۆنیمی /ح/ ی تیا دا بی، بویه نهو دیاردهی ناوگۆره

پتر لهو وشانه دا ده ره که وی که عه ره بین و له ناخاوتنی ره مه کی خه لک به کار دین، وهک: (حه مه د →

عه مه د، حه مید → عه مید، حه دیقه → عه دیقه، حه مبار → عه مبار، حاجی → عاجی، .....).

٤- له بهر نامویی نهو فۆنیمه، ههندی جار به پیچه وانه، فۆنیمی /ح/ له وشه عه ره بیه کاندای له گه تی که وتوته

مملانی و شوینی گرتوته وه، وهک له (عه یشی → حه یشی، عه مید → حه مید، عالی → عالی، عاجز →

عاجز → حاجز، .....).

٥- له ههندی وشه شدا، به تاییه تی نه گه ره که وتبیته ناوه راستی وشه که، گۆراوه به فۆنیمی /ا/، که نه ویش

ده رچه که ی لهو نزیکه، وهک له وینه که ی سه ره وه دا دیاره، وهک له (جه عفه ر → جافر، که عبه → کابه،

مه عروف → مارف، ملعه قه → ملاک، معه تتهل → ماتل، ده عوت → داوت، قه لعه → قه لآ (ت)، ته عنه

→ تانه، مه عریفه → ماریفه (ت)، ته علیق → تالیق، مه عنا → مانا، ته مه ع → ته ما، ....)، یان

(شه مع → شه می).

٦- يان هەندی جار فۆنیمی /ع/ دەکەوی، وەك (ساعات ← سات، ، معامه له ← مامه له، شاعیر ← شایەر، بەردی تاعەت ← تاتەبەرد، پکاعەت ← پکات، .....).

٧- ئەبەر ئەوەی ئە بنەرەتدا فۆنیمیکی کوردی نیە و ئەگەر ئەشەتابایە بۆ ناو زمانی کوردی، گرافتیکی دروست نەئەبو، بۆیە ئەبەر بیبایە خیی ئەو دەنگە، ئە هەندی وشەدا مەملانی ئەگەل دەنگی هەمزە دەکا و ئەرکی هەمزە دەبینی، یان ئەگەلی ئائوگۆر دەبی، وەك: (ئاست ← عاست، ئاستەم ← عاستەم، ئاسمان ← عاسمان، هەرد ← ئەرد ← عەرد، قورئان ← قورعان، عومەر ← ئومەر، عاشق ← ئاشق، عوسمان ← ئوسمان .....).

ئەمەدا بۆمان دەرەکەوی، ئەم فۆنیمەش بە کاریگەریی زمانی عەرەبی هاتۆتە ناو زمانی کوردی و ئەگەر چی بۆاری بەکارهێنانی زۆر دەگمەنە و رەنگە وشە کوردیی رەسەن هەر ئەبی ئەو فۆنیمە تیادا بی، بۆ نمونە، ئە گەر هەموو زمانی کوردی بگەرێی، بە رادە پە نجهکانی دەستیکی وشە کوردی نادۆزیتەو ئەو فۆنیمە تیادا بی، مەگەر ئە دو وشە ئاخوتنی سۆرانی بترازی، کە ئیبراهیم بالدار بە ماندوبونیکی زۆرەو خزاندویەتیە ناو کتییی (ئەلف و بیی نووی) ی قوناعی یەکەمی سەرەتایی، ئەوانیش وشە (عەلەشیش) و (باعەباع)ن، کە ئە بنەرەتا (بارەبار)ە، بەلام ئیستا بە هەر شیوەیەک بی، خۆی خزاندوتە ناو لیستی پیتە کوردیەکان و بوەتە یەکی ئە فۆنییەکانی زمانی کوردی، کە سویدیکی ئەوتوی ئی نابینری و بوەتە بارگرانی بەسەر پیتەکانی تر.

١-٥: فۆنیمی ق/ق/:

فۆنیمی /ق/یش یەکیکە ئەو فۆنیمانە ی ئە زمانە هیندۆئەروپییەکان نیە، ئەمەش بە لگە یەکی بە هیزە، کە ئە سەرەتادا ئە زمانی کوردیش نەبوە، تەنانەت ئی ستاش ئە هە ندی شیوەزاری ناو چەبیدا وەك (گوندەکانی بالەکیان، مەجیداو، بیلەنگەر، شاوراو و هاودیان ئە دەقەری سۆران) و (گوندی سریشمە ئە ناوچە ی خەلیفانی سەر بە پارێزگای هەولێر) ئە هەندی وشەدا هیشتا هەر فۆنیمی /ك/ ئەبری /ق/ بەکار دینن.

فۆنیمی /ق/ ئە وشە کوردیە رەسەنەکاندا بە دەگمەن هەیه. بەزۆری ئەو وشانە ی فۆنیمی /ق/ یان تیادا یە، وشە ی عەرەبین، هاتونەتە ناو زمانی کوردی، وەك (قەلەم، قەلا، قایش، قایم، قیپ، قانون، قەزا، قەس، قەسەب، بەقال، سندوق، قاو، قوربانی، موسیقا، قافلە، قەعادە، ....)، یان تورکین، وەك (قۆندەر، قوماندان، قاپی، قەیس، پرتەقال، قەرەویلە، بانق، قازانج، قاپوت، قاسە، قات، قانۆچە، قۆل، قۆچ، فستەق، پاقلە، قەلەبالغ، قادرمە، قەباغ، قوژین، ...). تەنانەت ئەو وشانەش کە ئەو دوو زمانە ی عەرەبی و تورکیدا نین و ئە کوردیدا هەن، گومانیان ئی دەکری کە ئە بنەرەتدا کوردی بن، وەك (قور، قورت، قەلەو، ... هتد).

له بهر نارهسه نی فۆنیمی /ق/ له زمانی کوردیدا، له گه ل فۆنیمیکی رهسه نی کوردی نزیک له خۆی ده که وی ته مملانی، نه ویش فۆنیمی /ک/ له، بروانه وینه ی ده رچه ی فۆنیمه کان. فۆنیمی /ق/ و /ک/ له نه نجامی مملانییان، له زۆر وشه دا ئالوگۆر ده بن، وه ک له م نمونانه دا ده بی غری؛ هه ندی جار /ک/ ده بی ته /ق/، (کت تابی ← قو تابی، کتتابیخانه ← قوتا بیخانه، کاغەز ← قاقەز، کیچ ← قیچ، کشیل ← قشیل، ...)، هه ندی جاریش /ق/ ده بی ته /ک/ وه ک له م وشه تورکیانه دا (قیز ← کیژ، قاووق ← کاله ک، قاشیق ← که وچک، خه لق ← خه لک، ...)، جاری واش هه یه فۆنیمی /ق/ ده بیته /خ/ یان /غ/، کاتی وشه تورکیه که دیته ناو زمانی کوردیه وه، وه ک (یاقه ← یا خه، تاقم ← تاخم، قولا ق ← قولا غ، وه ک له رسته ی گۆیی بۆ قولا غ کردبو، یاتاق ← یاتا غ ...).

له نه نجامدا ده ره که وی، که فۆنیمی /ق/ به هۆی کاریگه ری زمانی عه ره بیه وه هاتۆته ناو زمانی کوردی، ئینجا چ رسته وخۆ له زمانی عه ره بیه وه هاتوه، یان ناراسته وخۆ له زمانی تورکیه وه، به لام بۆ یه به شی سه ره کیی کارگه ری که بۆ زمانی عه ره بی ده گه ریته وه، چونکه به هۆی کاریگه ری نه و زمانه وه بو، که ئاخپوه ری کورد ف یی گۆکردنی نه و فۆنیمه بو له سه ر گۆکردنی راهاتوه.

به شی دوهم

ئاستی وشه سازی

پیشه کی؛

له دیرینه وه مرۆفی کورد وه ک هه ر نه ته وه یه کی تر متوی خا که که ی بوه و له گه ل ژینگه ی کوردستان ناویته بو، بۆ هه ر که ره سه و دیارده یه کی سروشتی و ده سکرد ناوی تاییه تی داناوه، نه و په یف و زاراوانه ی خویان دایانه یان، به وشه ی ره سه نی کوردی داده نرین و کرۆکی زمانی کوردی پیکده هیین. له لایه کی تر ریزه ی په یوه ندیی نه ته وه ی کورد له گه ل نه ته وه کانی دراوسی، بوته هۆی ئالوگۆری که ره سه ماددی (مه تیریال) و واتاییه کان (نه بستراکت). گرنگترین و مه زترین که ره سه ی واتاییش زمانه، ئالوگۆری په یقه کانی زمان، جگه له که ره سه واتاییه کان، ناوی که ره سه ماددییه کانیش ده گریته وه. که واته له روی ئوچیکه وه، هه ر نه ته وه یه ک نه و که ره سه وه رده گری که خۆی نیه تی و نه و که ره سه نه ده به خشی، که به رامبه ره که ی نیه تی. بۆیه تا کو نه ته وه یه ک که ره سه ی زۆرتری هه بی زۆتر ده به خشی و که متر وه رده گری، به پیچه وانه ش تا کو که ره سه ی که متری هه بی، که متر ده به خشی و زۆتر وه رده گری. به م پیه نه گه ر کاروانی ژیان له ئاستیکدا بوه ستی، هه یج نه ته وه یه ک پپووستی به به خشین و وه رگرتنی زۆر نابی، به لام له بهر نه وه ی کاروانی ژیان به رده وام له به ره و پپیشچوندا یه و ره وره وه ی شارستانیته به ره و

پیشکەوتن هه‌نگاوده‌نی، بۆیه نه‌ته‌وه سسته‌کان به‌رده‌وام پێویستییان به نه‌ته‌وه پیشکەوتوه‌کان هه‌یه، ئینجا نه‌وه پیشکەوتنه له لایه‌نیکی ژیان بی. گه‌رچی به‌رده‌وام، به‌بی بونی پێویستی، نه‌ته‌وه بالاده‌سته‌کان به هه‌ر پاساوێک بی، بۆ فراوانکردنی قه‌له‌مه‌رهبوی ده‌سه‌لاتی خۆیان و پوتاندنه‌وه‌ی سامانی نه‌ته‌وه‌کانی تر، بائیان به‌سه‌ر نه‌ته‌وه‌کانی تر دا گرتوه. نه‌گه‌ر سه‌رنجیکی زانستیانه‌ی ورد و بی‌لایه‌ن بده‌ینه میژوی دیرینی کورد، ده‌بینین، نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌رده‌وام که‌وتۆته به‌ر جووری دوهمی په‌یوه‌ندی، واته به‌رده‌وام له‌لایه‌ن دراوسێکانی په‌لاماردراوه و داگیرکراوه، ئیتر به هه‌ر بیانویه‌ک بی. گه‌وره‌ترین شالاویش که کرابیته سه‌ر کوردستان و له هه‌مو شالاوه‌کانی تر کاریگه‌رت‌ر بوی و زۆری خایاندی، شالای داگیرکاری عه‌ره‌بی بوه، که به پاساوی ئایینی بۆ ماوه‌ی پتر له شازده سه‌ده‌یه کوردی خستوه‌ته ژێر بائی خۆیه‌وه، به به‌لگه‌ی نه‌وه‌ی کوردیش خاوه‌نی ئایینی خۆی (زه‌رده‌شتی) بوه و کتیبی پیرۆزی ئایینی خۆی (ئاویستا) هه‌بوه، واته، کورد پێویست به عه‌ره‌ب و به ئاین نه‌بوه، به‌لکو عه‌ره‌ب به بیانوی ئاین، پێویستیان به کوردستان بوه. دوا‌ی نه‌وه‌ش ناچارکردنی کورد و نه‌ته‌وه‌کانی تر، که ئیسلام به زۆره‌کی ده‌بی هه‌ر به عه‌ره‌بی بی و نابێ ده‌قه‌کان وه‌ربگیردین، نه‌ته‌وه‌ی کوردی دو‌چاری دو‌ زیانی گه‌وره‌کرد؛ یه‌که‌میان، تا ئیستاش زۆربه‌ی تاکه‌کان، به مامۆستا ئاینیه‌کانیشه‌وه، نه‌یان‌توانی به ته‌واوی له ئاینه‌که بگه‌ن و لیکدانه‌وه‌ی جو‌راو‌جو‌ر بۆ ده‌قه‌کان بگه‌ن و زۆربه‌یان له فه‌لسه‌فه‌ی ره‌وا‌ی ئاینه‌که نه‌گه‌یشتون. دو‌ه‌میشیان، مانه‌وه‌ی ده‌قه‌کان به عه‌ره‌بی، ده‌یان و بگه‌ر سه‌دان وشه و زا‌راوه‌ی عه‌ره‌بی هه‌نایه ناو زمان‌ی کوردی و هه‌ستیکی نه‌وتوی لای تاک‌ی کوردی دروستکرد، که زمان‌ی عه‌ره‌بی باش‌تر و پیرۆز‌تر و په‌ره‌سه‌ند‌وتر و ... هتد و پێویسته‌ فی‌رب‌بی، نه‌مه‌ش کاریگه‌ری دروستکرد له سه‌ر هه‌مو ئاسته‌کانی زمان، ته‌نانه‌ت هه‌ی‌زی ماسو‌لکه‌کانی کو‌ئه‌ندامی ئاخواتنی کوردی گو‌ری.

١-٢ قوناغه‌کانی پاکسازی زمان‌ی کوردی له وشه‌ی عه‌ره‌بی؛

نه‌گه‌ر به وردی سه‌رنج‌ی زمان‌ی کوردی بده‌ین، ده‌بینین، له نه‌نجامی کاریگه‌ری زمان‌ی عه‌ره‌بی به‌سه‌ر زمان‌ی کوردیدا، ژماره‌یه‌کی زۆر وشه‌ی وشه‌ی عه‌ره‌بی، به‌تایبه‌تی له ئاخواتنی ره‌مه‌کی خه‌لکدا به‌دیده‌کری‌ن. ناشکرایه، به به‌راورد له‌گه‌ڵ نه‌ته‌وه‌کانی تر، ماوه‌یه‌کی زۆر نیه کورد ده‌ستی به‌ نوسین کردوه، نه‌گه‌ر بگه‌رپینه‌وه بۆ نوسینه‌کانی سه‌ره‌تا و دیوانی شاعیرانی کورد، ته‌نانه‌ت تا‌کو‌ نیو سه‌ده به‌ر له ئیستا، ده‌بینین پتر له نیوه‌ی وشه‌کان عه‌ره‌بین و له بوته‌ی رێزمان‌ی کوردیدا تا‌وینرا‌ونه‌ته‌وه، به‌لام دواتر به‌رده‌وام هه‌ول‌دراوه نوسینی کوردی له وشه‌ی عه‌ره‌بی بژار بکری و وشه‌ی کوردیی پاراو و په‌سه‌ن له جی‌ی وشه‌ عه‌ره‌بیه‌کان دا‌بنری. ده‌توانری، نه‌وه‌ه‌ول‌انه‌ش له سی قوناغدا پۆلین و جیا بکری‌نه‌وه:-

۱- دواى دامه‌زاندنى قوتابخانه كوردیه‌كان و دهسكردنى خویندن به كوردی، به‌تاییه‌تى دواى شوپشى ۱۴ى ته‌مموزی ۱۹۵۸ و داننان به بونی كورد و زمانى كوردی له عیپراق و كردنه‌وهی رادیوی كوردی و به‌شیکى كوردی له زانكوی به‌غدا، نوسهر رۆشنبیران هه‌وئیان دا، به كوردییكى پاراوتر بنوسن و كتیبى قوتابخانه‌كان و گۆقار و رۆژنامه‌كان په‌یتا په‌یتا بژار بکه‌ن له وشه‌ی عه‌ره‌بى.

۲- قۆناعى دوهم له به‌یاننامه‌ی ۱۱ى ئازارى ۱۹۷۰ ده‌ست پى ده‌كا، كه دانرا به مافى ئۆتۆنۆمى بو باشورى كوردستان و نه‌ته‌وه‌ی كورد و زمانى كوردی بون به نه‌ته‌وه و زمانى دوهم له‌سهر ئاستى عیپراق و تیکپرای خویندن، له ناوه‌ندى و دواناوه‌ندیه‌كانیش كرا به كوردی و چه‌ندین گۆقار و رۆژنامه به كوردی ده‌رچون. هه‌روه‌ها گه‌رانه‌وه‌ی كۆمه‌ئیک هه‌نگری بروانامه‌ی ئه‌كادیمی له هه‌نده‌ران ، كردنه‌وه‌ی زانكو له كوردستان و ئه‌كادیمیای كوردی له به‌غدا و كه‌نالیكى ته‌له‌فزیۆنى كوردی له كه‌ركوك و...هتد، ئه‌مانه هه‌موى شالاویكى به‌رچاوى له پاكسازىی زمانى كوردی ده‌ستپیکرد و زمانى كوردی به‌تاییه‌تى زمانى نوسینی دیالیكتى ناوه‌راستى زۆر به‌ره‌و پيش برد.

۳- قۆناعى راپه‌رینی ۱۹۹۱، ئه‌م راپه‌رینه بوه هوی رزگاربونی به‌شیکى زۆرى كوردستانى باشور له ژێرده‌ستى رژیمی به‌غدا و له ئه‌نجامدا حكومه‌تى هه‌ریمی كوردستان دامه‌زرا و سه‌رحه‌م فه‌رمانگه و دامه‌زراوه‌كان به زانكوكانیشه‌وه بون به كوردی و به ده‌یان پارتى سیاسى و ده‌زگای راگه‌یاندى بینراو و بیستراو نوسراو دامه‌زرا و ژماره‌ی گۆقار و رۆژنامه به راده‌یه‌كى نانسایى زۆربون.

دواى راپه‌رین، له ئه‌نجامی ئه‌و كاردانه ده‌رونیه تونده‌ی كورد هه‌یوو دژی ده‌سه‌لات و رژیمه یه‌ك له دواى یه‌كه‌كانى عه‌ره‌ب له به‌غدا و سوریا، تیکپرا هه‌مو داموده‌زگاكانى هه‌ریمی كوردستان كه‌وتنه پاكتاوكردنى وشه‌ی عه‌ره‌بى له ناو زمانى كوردیدا و ئیستا له نوسیندا، جگه له ناوه تاییه‌تیه عه‌ره‌بیانه‌ی جیگه‌وه‌یان نیه، به‌ده‌گه‌من وشه‌ی عه‌ره‌بى ده‌دۆزیه‌وه. شالاوی ئه‌م كاردانه‌وه ده‌رونیه هینده خیرا و به‌هیز و بى به‌رنامه بو، سى ده‌ركه‌وته‌ی نه‌رییى ئى كه‌وته‌وه:

۱- راسته وشه‌ی عه‌ره‌بى له‌ناو زمانى كوردی پاكتاوكرا، به‌لام به ده‌یان وشه‌ی بیانى له زمانه‌كانى تر، به‌تاییه‌تى ئینگلیزى هاتنه ناو زمانى كوردی كه وشه عه‌ره‌بیه‌كه زۆر ئاسانتر بو بو تیگه‌یشتن.

۲- زۆرجار هه‌ست به‌وه ده‌كرا پاكتاوكردنى وشه‌ی عه‌ره‌بى بو ئه‌وه نیه، وشه‌ی زمانى تری بیگانه‌ی وه‌ك ئینگلیزى بخریته شوین، بویه هه‌ندیکیان وشه‌ی ده‌سكردى ناقتۆلاى ئه‌وتۆیان داده‌تاشت كه به خوینهر هه‌رس نه‌ده‌كرا و زۆریان به ناکامی مانه‌وه.

۳- هاتنه ناوهوهی شیوهزاری بادینی به شیوهیهکی بی بهرنامهیی و ههولدان بو دروستکردنی شیوازیکی تری زمانی فهرمی (ستاندارد)، بوه هوی دوپارچهیی زمانی ستانداردی کوردی، بهرادهیهک ههولدرا ئەم دو شیوازی نویسنه لهیهک بتراژین و هیچیان کهرسه زمانیهکانی نهوی تر بهکارنههینی و شیوهزاری بادینی بو پرکردنهوهی که ئینهکانی کهوته دارشتنی سهدان وشه ی نوپی نهوتو که زوریک له خویان تیینهدهگه یشتن.

نکوئی له وه ناکری، ناخاوتنی ناسایی تهنا ته چینی رۆشنبیر و خویندهواریش له قسه کردندا فریای نهو هه موگۆرانکاریه زور و خیرایه ی نوسین نه کهوت، بویه تا ئیستا ژمارهیهکی زور وشه ی عه ره بی له ناخاوتنی کوردیدا به کاردین، گومان له وه دا نیه، ماوهیهکی زورتری دهوی بو هه رسکردنی نهو وشه نوییانه و زالبونیان به سه ر نهو وشه عه ره بیانه ی ده میکه جی پیی خویان له ناخاوتندا کردۆته وه.

نهوه ی له سه ره وه ناماژی پیکرا بو نه وه بو، بزانی که ئیستا نویسی کوردی وه کو جاران له ژیر کاریگه ری زمانی عه ره بی نه ماوه ته وه و ته نیا شوینه وارەکانی نهو کاریگه ریه ماون، به لام ناخاوتن هیشتا پیویستی زوری به پاکسازیه. بویه نهوه ی له خواره وه باسه دکری، پتر نویسی کۆن و ناخاوتنی ئیستا دهگریته وه.

۲-۲ فه ره هنگی وشه ی عه ره بی له ناخاوتنی کوردیدا:

وه کو له سه ره وه ناماژی پیکرا، نه گه ر له سه ره تا دا نویسی کوردی پرپوبی له وشه ی عه ره بی، به لام ئیستا جگه له و ناوانه ی ره سه نی عه ره بین و جیگه ره وه یان نیه، به ده گه ن وشه ی زهقی عه ره بی له نویسی کوردیدا ماون و نهوانه ش که ماون، به شیوهیهک کوردینراون که نانسرینه وه، به لام هیشتا ناخاوتنی ره مه کی پرپه تی له وشه ی عه ره بی. بویه ده توانین، نهو وشانه ی پیشت له نویسندا هه بون و ئیستا له ناخاوتندا ماونه ته وه، به م شیوهیه پۆلینیان بکه یین:

۱-۲-۲ وشه ی عه ره بی بواری که لتوری:

له نه نجامی هاوته رییی و دراوسییه تی کورد له گه ل عه ره ب له دیرینه وه تا ئیستا و قه له مه وه ی نیسلام و ده سه لاتی عه ره بی به سه ر کوردستان به گشتی و باشوری کوردستان به تاییه تی، که لتوری کوردی زور کاریگه ربوه به که لتوری عه ره بی و له و لایه نه وه به ده یان وشه و زاراوه ی عه ره بی به دریژایی میژو خزاونه ته ناو زمانی کوردی، که ده توانین له چه ند گروپیک کویان بکه یینه وه:

۱. فه ره هنگی ئایینی: نه گه رچی کورد پیش نیسلام خاوه نی ئایینیکی په ره سه ندوی خوی بو، که زه رده شت پیغه مبه ره که یان بو و ئاویستاش کتیه که ی بو و جیاوازییکی زوری له گه ل نیسلام و ئایینه کانی تر نه بو له یه کتا

پهرستی و چاکه و خراپه و پاداش و سزا، بۆیه دوای هاتنی ئیسلامیش ئەو بنه‌مایانه‌ی له زهردهشتیدا هه‌بون، وشه و زاراوه‌کانیان وه‌کو خۆیان مانه‌وه و وشه‌ی عه‌رهبی شوینی نه‌گرتنه‌وه، وه‌ك (خودا، پیغه‌مبه‌ر، باوه‌ر، نوێژ، رۆژو، فریشته، به‌هه‌شت، دۆزه‌خ، سروش... هتد.)، به‌لام ئیسلام به‌ ده‌یان وشه‌ی تازه‌ی خزانده‌ ناو زمانی کوردی، که تا ئیستاش زۆریان، به‌تایبه‌تی ناوه‌کان، جیگه‌وه‌یان له‌ زمانی کوردیدا نیه، وه‌ك: (ئیسلام، کافر، موسوئمان = موسلیم + مان، حه‌ج، زه‌کات، شه‌هاده، شه‌هید، حه‌لال، حه‌رام، حه‌لال، ته‌لاق، ماره‌یی = مهر، قورئان، حه‌دیس، رهمه‌زان، سوپه‌ت، ئایه‌ت، میحراب، خوتبه، شیخ، سوفی، خه‌لیفه، ته‌ریقه‌ت، زیکر، جیهاد، خیر، شه‌ر، زینا، جه‌هننه‌م، حو‌ری، مه‌لایکه‌ت، جنۆکه، شه‌یتان، حه‌ق، قه‌زا و قه‌ده‌ر،... هتد.)

ii. فه‌ره‌نگی ناوه‌ تاییه‌تیه‌کان: کۆمه‌لێک ناوی تاییه‌تی کوران و کچان له‌ به‌ر پیرۆزییان، چونکه ناوی که‌سه ناو‌داره‌کانی سه‌ره‌تای موسوئمانه‌تی بون، وه‌کو خۆیان هاتنه‌ ناو کۆمه‌لگای کوردی و تا ئیستاش ژماره‌یه‌کی بی‌ پایانی تاکی کورد به‌و ناوانه‌ ناو‌نراون، هه‌رچه‌نده‌ دوای سه‌ره‌ه‌ئدان و په‌ره‌سه‌ندنی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی ریژه‌ی ئەو ناوانه‌ که‌م بۆته‌وه، به‌لام هێشتا له‌ ناو بنه‌مائە ئیسلام په‌روه‌ره‌کان هێشتا ئەو دیارده‌یه‌ ماوه و دوای راپه‌رینیش، پارتە ئیسلامیه‌کان رۆلیان هه‌بو له‌ بنه‌ر نه‌بونی ئەو دیارده‌یه‌ و جاریکی تر دیارده‌ی ناوانان له‌و بنه‌مائە ئیسلامیه‌کانه‌ سه‌ری هه‌ئدایه‌وه. ده‌توانری بوتری زۆربه‌ی ناوه‌کانی سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی پیغه‌مبه‌ر و چوار جیگر (خه‌لیفه) ه‌کانی ئیستا له‌ کۆمه‌لگای کوردی به‌ تاییه‌تی له‌ نه‌وه‌ی پیش راپه‌رین به‌دی ده‌کرین، وه‌ك: (مه‌مه‌د، ئەحمه‌د، مه‌حمود، ئەبو‌به‌کر، عومه‌ر، عه‌لی، عوسمان، عه‌بدو‌للا، حه‌سه‌ن، حوسین، سالح، زاهیر، که‌مال، عه‌باس، ره‌سول، نه‌جات، عه‌بدو‌لحه‌مید / مه‌جید / که‌ریم / عه‌زیز / قادر / سه‌لام / غه‌ف‌فار / سه‌نتار / فه‌تاح / ره‌زاق / جه‌بار / ... یوسف، بو‌ره‌ان، توفیق، ئیبراهیم، ئیسماعیل، ئەکه‌رم / جه‌مال، مسته‌فا، ته‌ها، سه‌عید، جه‌وه‌هر، سه‌دیق، خدر، جه‌ع‌فه‌ر، حیکمه‌ت، مه‌ولود، فاتیمه، عائیشه، خه‌دیجه، مریه‌م، سارا، حه‌بیبه، شوکریه، جه‌میله، ناجیه، حه‌لیمه، ماجیده، بو‌شرا، کافیه، یافییه، خالیده، سامیه، نه‌زیره، شه‌ریفه، مه‌دینه، رازیه، ناهیده، سه‌میره، ناجحه، خیرییه، سه‌بیحه،... هتد.)

iii. فه‌ره‌نگی ویژه: له‌ بواری ویژه‌دا کۆمه‌لی وشه و زاراوه‌ی عه‌رهبی هاتنه‌ ناو زمانی کوردی و تا ئیستا چه‌ند دانه‌یه‌کیان له‌ نووسینیشدا به‌کار دین و له‌ قسه‌کردندا هێشتا زۆربه‌یان به‌کار دین، وه‌ك: (ئه‌ده‌ب، شیعر، شاعیر، قه‌سیده، موسیقا، به‌لاغه، عه‌روز، ره‌سم، قافییه، فه‌لسه‌فه، عه‌شق، دیوان، ته‌سه‌وف، غه‌زهل، شیعی حور، قائب، خه‌یال، ئیلهام، سه‌جه‌ع، واقیع،.....).

iv. فه‌ره‌نگی جنیو: شایانی باسه، فه‌ره‌نگی زمانی کوردی له‌ وشه و زاراوه‌ی جنیو‌دانا زۆر پاکه و ره‌نگه به‌ ده‌گه‌ن زمان هه‌بن ئەو پاکیه‌یان تیادا هه‌بی، ئەمه‌ش به‌لگه‌ی ره‌وشته‌ به‌رزی نه‌ته‌وه‌ی کورد ده‌گه‌یینی، و

کرداری به‌دروستی نه‌ناو کورددا زۆر ده‌گه‌من بوه، چونکه بونی هه‌ر دیارده‌یه‌کی به‌رجه‌سته بی‌یان واتایی ناویکی بو‌دیته ئارا. نه‌گه‌ر به‌وردی به‌فه‌ره‌ه‌نگی زمانی کوردیدا بچینه خواره‌وه وشه‌یه‌کی ساده‌ی ره‌سه‌نی کوردی نادۆزینه‌وه که بو‌جنیو به‌کاره‌اتبی. نه‌و جنیوانه‌ی بونی ره‌سه‌نایه‌تی زمانی کوردییان لی‌بی، جنیوی لی‌کدراون و نه‌ ناویک و پاشگری (ده‌ری‌ناوی بکه‌ری چا‌وگی (دان) هوه‌داریژراون، وشه‌ی (گان)‌ی کرداری سی‌کسی نه‌ (gender)‌ی لاتینی‌ه‌وه‌هاتوه و پاشگری (ده‌ری) ده‌خریته‌دواوه و نه‌مه‌ناشیرینترین جنیوی کوردیه و به‌هه‌ما ری‌سا پاشگری (ده‌ری) ده‌خریته‌دوای هه‌ردو ده‌رچه‌ی ره‌گه‌زی مبینه و نه‌م سی‌ وشه‌ لی‌کدراوه پی‌ستری‌ن جنیوی ره‌سه‌نی کوردین، سه‌رجه‌م جنیوه‌کانی تر نه‌ زمانی عه‌ره‌بی هاتونه‌ته‌ناو زمانی کوردیه‌وه، وه‌ک (حیز - نه‌ حاز و ان‌حاز - هوه‌هاتوه، واته‌لایداوه)، (که‌ه‌واد - نه‌ قاد و قواد - هوه‌هاتوه واته‌ پی‌ش‌ه‌وی ده‌کا)، (قه‌چه‌)، (فاحیشه‌)، ده‌شی‌زاراوه‌ی (تیاترو) نه‌تورکیه‌وه‌هاتبی. هه‌روه‌ها که‌مه‌نی وشه‌ی عه‌ره‌بی که‌ واتای ناب‌رومه‌ندی ده‌به‌خشن، نه‌سه‌ر ری‌سای جنیوی (بی‌ناب‌رو)، نه‌ پی‌شگری (بی) و نه‌و وشانه‌داریژراون، وه‌ک (بی‌شه‌ره‌ف، بی‌ناموس، بی‌ئه‌ده‌ب، بی‌ئه‌خلاق، بی‌غیره‌ت، بی‌نه‌سه‌ب، بی‌نی‌حترام،.....)، ته‌نانه‌ت زۆر کرداری ئاسایی مرو‌قاییه‌تی، که‌ نه‌ ناو زۆر نه‌ته‌وه‌کان به‌دیاره‌ی ئاسایی داده‌نری‌ن، به‌لام به‌کاریگه‌ری که‌نتوری عه‌ره‌بی وشه‌ی (عه‌یب‌ه‌ی عه‌ره‌بی‌بیان به‌سه‌ردا برا و قه‌ده‌غه‌کران به‌تاییه‌تی بو‌ره‌گه‌زی می، وه‌ک (دل‌داری، خۆشه‌ویستی، ره‌شه‌نه‌ک، گو‌رانی، سه‌ماکردن. گه‌ران، نواندن،.....).

٢-٢-٢ وشه‌ی عه‌ره‌بی بواری سه‌ربازی:

نه‌ نه‌نجامی هی‌پشه سه‌ربازیه‌کانی ده‌سه‌لاتدار و رژی‌مه‌یه‌ک نه‌دوای یه‌که‌کانی عه‌ره‌به‌کان نه‌عی‌راق و سو‌ریا، بو‌سه‌ر کوردستان، به‌تاییه‌تی دابه‌شکردنی کوردستان و لکانی دو پارچه‌ی به‌و ولاتانه، ده‌یان وشه‌ی سو‌یا و سه‌ربازی هاتنه‌ناو زمانی کوردی، وه‌ک (عه‌سکه‌ر، جوندی، عه‌ری‌ف، نه‌قیب، رانی‌د، عه‌قید، عه‌مید، لیوا، پو‌ستال، بی‌ریه، به‌دله، ره‌بیعه، چادر، خیمه، ره‌بیعه، نه‌لغام، ره‌شاش، دۆشکه، قه‌نناسه، هاوه‌ن، عه‌شوه، مه‌خزن، عیتاد، فه‌وج، سریه، فرقه، فه‌یله‌ق، سا‌روخ، نا‌پالم، باروت، کیمیایی، نه‌نفال، مو‌ف‌ره‌د، سه‌لی، ته‌رحیل، مه‌فره‌زه، ناقله، قازیفه،.....).

٣-٢-٢ وشه‌ی عه‌ره‌بی بواری رامیاری:

کاریگه‌ری عه‌ره‌ب نه‌روی رامیاریه‌وه نه‌سه‌ر کورد زۆر بوه و تا‌کو نه‌وان ده‌ستیان به‌خۆپه‌رستی نه‌ته‌وه‌یی و دروستکردنی پار‌تی رامیاری نه‌کردوه، کورد بی‌ری نه‌جوداخواری و نه‌ته‌وه‌په‌رستی نه‌کردوته‌وه، بو‌یه به‌

لاسايبكردنهوه و ههنگاوهنگرتن، بزوتنهوهی رامیاری و نهتهوایهتی له ناو کوردیشدا هاتوته ئارا و لهه لایه نه شدا چه ندین وشه و زاراوهی رامیاری هاتونه ته ناو زمانی کوردی، وهك (سیاسهت، حیزب، دیموقراتی، دیکتاتوری، ته نزیه، به عسی، شوعی، فاشی، شوقیینی، ئایدیۆلۆجیا، تهکتیک، ستراتییجی، ئیمپریالیزم، زایۆنی، ئیسلامی، ئیڕهابی، حوکی زاتی، جاسوس، سندوقی ئینتیخابات، کورسی، ته رشیح، ....).

٢-٢-٤ وشه ی عه ره بی بواری کارگیڕی؛

له بهر نه وهی عه ره ب زۆر پیچی کورد داموده زگای کارگیڕی هه به وه و دهوله تدارێ کردوه، بۆیه کورد له دروستکردنی حکومه تدا تا رادهیه کی زۆر هه مان شیوازی به کاره ی ناوه و هه مان داموده زگاکانی حکومه تی دامه زرانده وه چه ندین وشه و زاراوهی له عه ره بی وه رگرتوه، وهك (حکومهت، وه زیر، وه زارهت، دهولهت، مه لیک، جمهوری، مدیر، موختار، قه ز، ناحیه، قایمقام، پۆلیس، دائیره، دهوام، عه لاهه، مه عاش، ئیسمی، ره سمی، فلوس، دینار، که نناس، فه رپاش، نفوس، جنسیه، په ساپۆرت، بانق، غه رامه، مه کته ب، قه له م، موک، میرات، تاپۆ، سه نه د، خزه ت، کتیب، ده فته ر، وه ره قه، لیژنه، ....).

وهکو پیشتەر ئامازه ی پیکرا، ئیستاش له ئاخوتندا ده یان وشه ی عه ره بی ده بیسرین، له بواره کانی په روه رده، فیڕکردن، دادوهی، ته کنۆلۆجیا، بازرگانی، کۆمه لایه تی، پیشه سازی و زانسته و... هتد. ((هاتنی ئەم کهره سه بیگانانه له دو ریگه وه ده بی؛ یان بیگانه کان خویان ده یان هین و دایده سه پین به سه ر زمانی به زیو و خانه خوی، یان خانه خوییه کان خویان که ره سه کان ده ییننه ناو زمانه که یان به ری گه ی وه رگرتن و قه رزکردن. به لام له یه ک جیا کردنه وهی که ره سه بیگانه کان که له کام ریگه وه هاتون کاریکی ئاسان نیه. به گشتی ئەمه هه ندی له و ریگیانان که وشه ی عه ره بی پیا دا هاتوته ناو زمانی کوردی؛ هاموشۆ ئاشتیانه و دۆستانه، وهك هاتنی ده یان وشه ی عه ره بی له مه یدانێ رۆشنبیری، وهکو (شاعر، شاعیر، ئه ده ب، کتاب، قه له م، ده فته ر، مه کته ب، مه تعه م، فندق و... هتد). یا تیکه ئی زۆره کی و هی رشی سه ربازی و داگیرکردن، وهك هاتنی ده یان و شه ی عه ره بی له م مه یدا نه وه، وه کو (عه سکه ر، عه ریف، نایبعه ریف، ره بیه، ده بابه، پۆستال، ته سریح و... هتد)، یان له ریگه ی ئایینه یه وه هاتنی ده یان وشه ی وهکو (ئیسلام، جه ج، زه کات، کافر، شه یتان، ره حمان، غه زه ب، له عنه ت/ نه عله ت، شه رع، عاره یی، ته لاق و... هتد) و چه ندین ریگه ی تری کۆمه لایه تی (وهك: سفوور، محجه، هه موو جنیوه ساده کان) و بازرگانی و

(١) نه گه ره به وردی سه ییری زمانی کوردی به کهن، هیچ جنیۆیکی ساده ی (وشه ی ساده) تیا دا نابینینه وه، به لکو زۆریه یان له زمانی عه ره بیه وه وه رگیرون، نه مه ش پتر به لگه ی نه وه یه: نه م دیاره نا په سه ندانه له ولاتی کورده واریدا نه بوون و دیاره که و ناوه که ی له وانه وه هاتوونه ته ناو کورد. کۆمه ناسه کورده کان به لگه ی به رجه سته ییان بۆ نه م راستیه به ده سته وه یه که لیژدها شایانی باس نیه. نه مه ش نه وه نا که یینی که کورد جنیۆی هه ر نه بووه، به لکو نه گه ر سه رنج بده یان نه و زاراوه کوردیانه ی بۆ جنیۆ به کار دین زۆریه یان وشه ی ئیکلراون، نه مه ش به لگه ی نه وه یه زاراوه کان خۆکردن و دره نگه ر له ساده کان دروستکراون.

پامباری... هتد. هه ئه به ته سه رجه می نه م لایه نانه ش به تاییه تی لایه نه ناییه کانی (الجوانب الایجابیه) پوالتی شارستانیته ده خه نه روو.)، به لام له نویندا خه ریکه په یتا په یتا و شهی خو مائی یا ئینگا یزی جیه گیان ده گریته وه، نه و ناوانه ی لی بتراژین، که تاییه ت به عه رهبین و به ناچار ی ده میننه وه.

به شی سییه م ئاستی رسته سازی

پیشه کی :

به ر له هه مو شتیك پیویسته نه وه بزانی، نه گه ر زمانیکی به زیو، به کاریگه ریی زمانیکی زال، ئاستی رسته سازی بگورپی و نه ژیر نه و کاریگه ریه دا به مینیتته وه، نه و زوری پی ناچی، نه و زمانه به زیوه به ره و نه مان ده چی. بویه گوران له ئاستی رسته سازی کرداریکی زور گرانه و به ئاسانی پونادا. تاكو گورانیش له ئاستی رسته سازی پونهدا، نه و زمانه هه ر پاریزراو ده بی، نه گه ر زوربه ی وشه کانی شی بین به وشه ی زمانه زاله که. کاتیك وشه یه کی بیگانه له زمانه زاله که دیتته ناو زمانه به زیوه که، له ناو قالی رسته ی زمانه به زیوه که جیهی خو ی ده کاته وه و له کو تاییدا یان داده تاشری و گورانی به سه ردا دی، تاكو خو ی ده گونجینی، یان وشه یه کی گونجاوتری خانه خو ی جیه گی ده گریته وه و بیگانه که ده رده کری. بونمونه، ریزمانزان سه عید صدقی له لاپه ره (۳۳) ی کتیبی (مختصر صرف و نخوی کوردی) نویویته تی، (له جناب معلمان محترم رجا ده که م له بحث ضمیرانا له گه ل طلبه توزی به صبر بن لازمه نظر دقتیان جلب بکری)^۲، هه روه ها عه لیبی ته ره ماخی، له سه ره تای کتیبی ده ستوری زمانی عه ره بی به کوردی، نویویته تی، (اعلم تو بزانی ای مفردی مذکری مخاطب کو ژ بوی طایفا اکرادان را ژی لازمه کو بزمانی کورمانجی او ژ علمی صرفی بزانی). که واته دوا قوناعی گورانی هه ر زمانیک قوناعی رسته سازی، نه گه ر رسته سازی هه ر زمانیک گورا نه و زمانه له ناو ده چی. بویه یاساکانی رسته سازی هه ر زمانیک پیوه ری سه ره کیی نه و زمانه ن، ئینجا ئاسته کانی تری وشه سازی و ده نگسازی دین.

۳-۱ گوران له ئاستی رسته ی زمانی کوردی :

۱ عه بدوللا حوسین ره سول. میژوی شیوه زاری گه رمیان. گو قارا زانکویا دهوک. په ره نندا (۵). هژمارا (۱). نه یلول ۲۰۰۲. ل ۷.

۲ سعید صدقی. مختصر صرف و نخوی کورد. جزء ۱. بغداد. ۱۹۲۸. ل ۳۳-۲۴.

نکوئی له وه ناکری، نه وهی نه ته وهی کورد و زمانی کوردی به زیندویی هیشتوته وه، زمانه که یه تی به گشتی و ناستی رسته سازیه تی به تاییه تی، به به لگه ی نه وهی له سه رده می کدا بیپایان وشه ی عه رهبی هاتونه ته ناو زمانی کوردی و کاریگه ریپان هه بوه له سه ر ده نگ سازی کوردی و کوئه ندای ناخاوتنی کوردیشیان به فونیمه عه رهبیه کان راهیناوه، به لام له ناستی رسته سازیدا گورانیکه نه وتو روینه داوه، شایانی باس بی. نه مه واتای نه وه ناگه یینی، هیچ رسته یان فریزیکی عه رهبی له ناو زمانی کوردی به کار نه هاتوه، به لکو مه به ست نه وه یه، هیچ گورانکاریه ک له یاساگانی دارشتنی رسته ی کوردی روی نه داوه، ریزبه ندیی که ره سه کان وه کو خویه تی. بونونه:

❖ کوره که سیویکی خوارد. (یاسای دارشتنی رسته ی کوردی به م شیوه یه یه: بکه ر + به رکار + کار).

❖ اکل اولد تفاحه. (یاسای دارشتنی رسته ی عه رهبی به م شیوه یه یه: کار + بکه ر + به رکار).

شایانی باسه تا نیستاش له ناخاوتنی کوردیدا، به تاییه تی باشوری کوردستان، به ده یان رسته و فریزی عه رهبی به کاردی، به تاییه تی زور نامازه ده کری به کورته نایه تی فورن، فه رموده ی پیغه مبه ر، وته ی ناوداران، شیعی شاعیران، په ند و قسه ی نه سه ته قی عه رهبی .....، تا نیستاش له ناخاوتندا ده یان ده سه ته واژه ی نایینی وه ک (بیسمیلا، نه لجه مدولیللا، نه سه ته غفیروللا کراوه به نه سه ته غفیره للا، لاهه وه وه لاقووه ته نیللا بیللا، ماشه للا، نیشاللا، سوبحانه للا، نه عوزوبیللا، بیلامانی، بیلاته شبیه، حاشه حازری، عه فومکه، خواحافیز، .....).

۲-۳ گوران له ناستی رسته سازی زمانی کوردی:

گومان له وه دا نیه رسته سازی زمانی کوردی له سه ره تای هاتنه نارای نه و زانسته و نویسنه وه و دانانی سه رچاوه کانی ریزمانی کوردی، به شیوه یه کی رون و به رچاو که وتوه ته ژیر کاریگه ری ریزمان (قه واعید) ی عه رهبی و زور یاسا و رپسای (نه حوی) عه رهبی به سه ر زمانی کوردیدا سه پاندوه و تا نیستاش کاریگه ریپان به سه ر ریزمانزانه کانه وه ماوه، ته نانه ت هه ندیکیان پیداگری له سه ر بونی هه ندی که ره سه و یاسا و رپسا ده که ن، که له بنچینه ی زمانی کوردیدا بونیان نیه. نه م کارلیکردنی (قه واعید) ی عه رهبی، به زوری راسته وخو ریزماننوسه کورده کانی سه ره تا، له قه واعیدی عه رهبیپان وه رگرت و تا راده کی زور له سه ر ریزمانی کوردی فوتوکوپییان کرد، به تاییه تی نه و ریزماننوسانه ی په روه ده ی حوجره و مزگه وته کان بون و سه رچاوه ی زانسته کانیا ن کتیه عه رهبیه کان بون، هه رچه نده نابی نکوئی له وه ش بکری، که هه نگاوی زور مه زن و دلسوزانه یان ناوه و شایانی ستایشی زورن، به لام له هه سه نگاندندا پیویسته راستیه زانسته کانیش بخرینه رو. دواتر له به ر نه وه ی سه رچاوه کانی نه مانه بون به بناغه بو نه وه ی دوا ی خویان، ته نانه ت نه وانه ش که بروانامه ی به رزیان له ده ره وه ش هینا بو، تا راده یه ک پشتیان به و سه رچاوانه به ستبو و زور له نه نجامه کانی نه وانیا ن کرد به که ره سه ی خاوی نویسنه کانیا ن و به م جو ره چه ندین

بۆچونی عەرەبىي نارااست بەسەر زمان و ئەدەبىي كوردیدا دابران، تەنانەت ئەو بیر و بۆچونانە ئە نوسینەکانى بەشە كوردیەکان و كۆرى زانیاری كورد ئە بەغدا و مامۆستاكان و كتیبى زمان و ئەدەبىي كوردیي قوتا بخانە و زانكۆكانیش رەنگى داووتەووە. ئە خوارەووەدا چەند نمونەیهك ئەو بیر و بۆچونانە دەخەینە رو كە ئە زمانى عەرەبىیەووە، بە هۆی فۆتۆكۆپى كردنیان بەسەر زمان و ئەدەبىي كوردیيان داسە پاندووە:

۱-۲-۳ گۆران ئە برگەسازیي زمانى كوردیدا:

ناشكرايه، ئەسەرەتادا زۆرەبى شاعیرانى كورد، ئە خویندنگە ئاینیهكانى مزگەوت و حوجرەكانى پێگەیشتبون و كاریگەریي زمان و ئەدەبىي عەرەبىيان راستەوخۆ بەسەرەووە دیار بو، ئەو كاریگەریه وایكرد، بە هەمان پێوهر و قانئەكانى قەسیدەى عەرەبى ديوانى شیعەرەكانیان بهۆننەووە و هەول بەدن، وەكو ئەوان سەرۆای هەمو پیتەكان و كیشى هەمو (بەحرەكانى عەرەبىي عەرەبىيان هەبى، ئەمەش بۆ سیستەمى زمانى كوردى كاریكى زۆر گران بو، بۆیه ناچار بون هەندىك جار قانئى رستەى كوردى بشكینن و جیگەى كەرەسە سەرەكیهكانى (بكەر + بەركار + كار) ئالوگۆر بكەن. جگە ئەمەش هەرچەندە هەندى جار یاساكانى عەرەبىي دەبەزانند و (بەحرى ریزپەرپیان دروستدەكرد، بەلام ئە هەموى كیشەدارتر، هەمان یاساكانى برگەى عەرەبىيان بەسەر زمانى كوردیدا سە پاند و برگەسازیي كوردیيان دوچارى هەئەى ئەوتۆ كردد، كە تا ئیستاش جگە ئەووى راستنەكراونەتەووە، بونەتە دەرەنجامى برپای هەئەتر و پتر راستیه زمانەوانیهكانیان بەلاریدا بردووە. وەك:

- ۱- هەرگیز برگە بە بزوین دەست پیناكا. ئەم برپاره وایكرد، دان بە بونى دەنگى (ئ) هەمزەدا بنرى وەك فۆنیم و هەئە ئەسەر هەئە بنیاتنرا. كە چى وەكو زمانە هیندۆ ئەوروپیهكانى تر، زۆر برگەمان هەیه بە بزوین دەست پى دەكەن، وەك: (/ا/ وات، /ه/ چى /بۆ/ ئى /ران/ ؟، /ا/، /ه/ بى /ئى/ /وا/ ره /ب/ /چم/.
- ۲- هەرگیز برگەى كوردى ئە یەك فۆنیم پىك نایى. ئەمەش وایكرد، دان بە بونى فۆنیمىكى وەكو بزۆكەدا بنرى و بە زۆر ئەم دەنگە (كە ئە هەمو زمانەكاندا هەیه و ئەو هەوایهیه كە دەكەوئیتە نیوان دو فۆنیمى نەبزوین) بكرى بە فۆنیمىكى زمانى كوردى و تەنانەت ئە نوسین بە لاتینیدا بە هەئە هیماى پیتیشى بۆ دا بنرى، وەك: (/ئ/ /رۆ/، /ئ/ /را/ /كەم/ /ئ/ /نی/ /رە/ /د/ /هۆك/ ؟.

- ۳- هەرگیز برگە بە بى بزوین دروست نایى. ئەمەشدا برپاریكى هەئە سە پینرا بەسەر زمانى كوردیدا، كە دان بە بونى برگەیهك نانى، كە ئە دو نەزوین یان زۆرتر پیکهاتبى، وەكو ئەووى ئە زمانە هیندۆئەوروپیهكان

٣-٢-٢ گۆران له رسته سازیی زمانی کوردیدا :

وهكو ئاماژهی پیکرا، له رژمانی کوردیدا کۆمه ئێک بریاری لاسایی که رهوهی (قه واعید) ی عه ره بی دراون، بو ئه وهی تووژینه وه نه که ویتته باز نه ی ره خنه کاری، هه وئده درئ به گشتی و به بی ناوهینان ئاماژه به هه ندئ له وه لاسایی کردنه وانه بدهین، وهک :

١- تا ئیستا به کاریگه ری پیتی (ئ) هه مزه ی عه ره بی و بره گه سازیی عه ره بی، زۆر له زمانه وانه کورده کان تا ئیستا دان به بونی فونیمی (ئ) هه مزه و فونیمی (ا) بزۆکه دا ده نیین له زمانی کوردیدا.

٢- بونی رسته ی ناوی و رسته ی کاری: واته، هه ندئ له زمانه وانان له وه باوه رده دا بون، له کوردیدا رسته هه یه، کاری تیا دا نیه و ته نیا له ناو پیکه اتون و کاریگه رن به (جمله اسمیه) ی عه ره بی و به کاریگه ری هه مان رژمان له بری (مبتدا و خبر) ناویان ناوه نیهاد و گوزاره.

٣- له ئه نجای خائی سه ره وه دا، هه ندیکیان له رسته ی هه وائدا نی کاتی ئیستا دا مۆرفیمی (ه) ی کاتی ئیستا به راناو داده نیین، بو که سی سیبه می تاک، وهک (ئازاد زیره که). هه ندیکێ تریان به کاری بیه یزی داده نیین.

٤- تا ئیستا هه ندئ له زمانه وانان له وه باوه رده دان، چاوگی (بون و هه بون) ی تیپه ر و نه په ره ن.

٥- تا ئیستا هه ندئ له زمانه وانان له وه باوه رده دان، کاری به هیز و کاری بیه یز هه ن و چاوگی (بون) به کاری ناته واو داده نیین و کاریگه رن به (الافعال الناقصه) ی عه ره بی.

(سه رچاوه کان)

سه رچاوه کوردیه کان :

- ١- ئه و ره حمانی حاجی مارف، کورته یه کی میژووی نووسینی کوردی به ئه نفوبیی عه ره بی، گوڤاری کۆری زانیاری عیراق " دهسته ی کورد"، به رگی هه شته م، به غدا، ١٩٨١.
- ٢- دیوانی وه فایی، ئیکۆلینه وهی محمه د عه لی قه ره داغی، به غدا، ١٩٧٨.
- ٣- دیوانا مه لایی جزیری، تووژاندنا یادق بهانه ددین ئامیدی، به غدا، ١٩٧٧.
- ٤- دیوانی مه وله وی، کوکردنه وهی مه لا عبدا لکریمی مدرس. به غدا، ١٩٧٨.
- ٥- دیوانی نائی، ئیکدانه وه و ئیکۆلینه وهی مه لا عبدا لکریمی درس و فاتح عبدا لکریم و محمدي مه لا کریم. به غدا، ١٩٧٦.
- ٦- سعید صدقی. مختصر صرف و نحوی کورد. جزء ١. بغداد، ١٩٢٨.

و تم في الفصل الثالث تناول تأثيرات العربية على الكوردية من الجانب النحوي (السنتاكس) بالإشارة الى التغيرات
الحاصلة على التركيبات النحوية في اللهجات المحلية المجاورة للعربية.
وأخيرا قدم ملخصا أهم النتائج باللغة العربية والأنكليزية مع قائمة المصادر.